

Colecția de hărți a filialei arhivelor statului județul Galați

ALEXANDRU DUȚĂ

Un gen aparte de documente îl constituie hărțile — reprezentare grafică, în plan orizontal, a suprafeței terestre, generalizată și micșorată, conform unei anumite scări de proporție (începând cu 1:20000) și întocmită pe baza unei proiecții cartografice.

Apărută din antichitate, ca urmare a unor necesități practice evidente, harta a însoțit permanent civilizația, fiind utilizată într-o multitudinea de activități umane, profesii, științe. Harta este indispensabilă în timp de pace și de război; fără hartă nu pot fi concepute navigația, aviația, arta militară, geologia, geografia, istoria; aduce mari servicii în agronomie, silvicultură, industria minieră; este larg utilizată de meteorologie; există hărți demografice și ale suprafeței Lunii și planetelor.

Arhivele Statului din România dețin — printre alte genuri de documente — și numeroase hărți, unele de o mare valoare sau vechime. Astfel, 27 de filiale ale Arhivelor Statului, din totalul de 41 au colecții de hărți sau care conțin și hărți, pe lângă alte documente înrudite (planuri, hotărnicii, schițe). Cu toate acestea, publicațiile arhivistice sînt sărace în informații despre colecțiile de hărți. Se pot cita numai prezentările din îndrumătoarele filialelor Ialomița, Bistrița-Năsăud, Neamț și Harghita¹. Din păcate, zădărnice am căutat prezentarea vreunei colecții de hărți în paginile Revistei Arhivelor.

Încercînd o deschidere în această direcție, prezentăm colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați. Primele preluări de hărți s-au efectuat, probabil, în 1952 sau în anii imediat următori. Multă vreme hărțile au fost înglobate într-o colecție comună cu planurile. În 1976 hărțile au fost, avînd în vedere formatul, separate de planuri, într-o colecție proprie, înscrisă ca atare în Registrul general de arhivă cu numărul de fond 416. În fapt, abia în 1986 hărțile au fost efectiv separate de planuri, inventariate, pregătite pentru microfilmare și, în marea lor majoritate (394 u.a. din totalul de 440), fișate tematic. La ora actuală, Colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați cuprinde 440 u.a., cu anii extremi 1691—1980.

Structura colecției și deci și inventarierea, s-a făcut pe trei categorii: 1. *Hărți medievale*, 9 u.a., din care trei sînt datate 1691, 1737 și 1766, iar pe celelalte șase le-am datat aproximativ din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și secolul al XVIII-lea. 2. *Hărți moderne*, 424 u.a. cu anii extremi 1818—1980. 3. *Atlase*, 7 u.a. cu anii extremi 1867—1930.

Hărțile medievale sînt editate la Paris (nr. curent din inventar 1) Nürnberg (nr. 3, 5, 6, 7), Viena (nr. 2) și Amsterdam (nr. 8 și 9) în limbile franceză și latină. Printre autorii care le-au întocmit semnalăm pe cunoscutul cartograf german Iohan Baptist Homann, care a activat la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (nr. 5 și 6).

Dimensiunile variază de la 55/50 cm la 149/46 cm; starea de conservare este acum bună, cele deteriorate fiind restaurate. Scara este dată în

¹ Îndrumător în Arhivele Statului județul Ialomița, București, 1985, p. 221—222; Îndrumător în Arhivele Statului județul Bistrița-Năsăud, București, 1988, p. 439—444; Îndrumător în Arhivele Statului județul Neamț, București, 1985, p. 190—191, Îndrumător în Arhivele Statului județul Harghita, București, 1988, p. 178—181.

Harta Dunării inferioare a lui N. Visscher — detaliu. (Arh. St. Galați, colecția Hărți, nr.9).

Harta Dunării între mila 67 și mila 0 — detaliu. (Arh. St. Galați, colecția Hărți, nr. 355).

mile franceze, italiene, ungare, germane, turcești. Ele cuprind, total sau parțial, cursul Dunării și țările și regiunile învecinate. Astfel, cea mai de ansamblu din aceste hărți (nr. 6, anul apariției 1766) înfățișează partea europeană a Imperiului Otoman Țările Române, Ungaria, sudul Germaniei, Austria, Italia, insula Malta porțiuni din Franța și Tunisia. În ceea ce privește țara noastră, pe lângă orașe și țirguri, sînt înscrise și unele localități rurale. De exemplu, în harta editată la Viena în 1737 figurează numeroase sate și mănăstiri, în special din Muntenia și Oltenia (nr. 2). În hărțile cu nr. 2 și 9 sînt înscrise și pădurile mai mari. În sfîrșit în harta nr. 4 sînt înscrise unele date, cu caracter istoric, despre bătăliile cu otomanii, purtate de unguri, austrieci, și Iancu de Hunedoara în secolele XV—XVII.

Semnalăm și o serie de curiozități și erori evidente care apar în aceste hărți. Astfel, în cele cu nr. 7 și 9, Prutul apare ca avînd două brațe de vărsare în Dunăre, formînd deci o mică deltă. În schimb, lacul Brateș, atestat în documentele interne încă de la mijlocul secolului 15, nu apare. În harta cu nr. 2, sudul Moldovei, începînd chiar de la Galați, este presărat cu munți, iar Dimbovița curge undeva pe la vest de București. În harta cu nr. 8, Dunărea apare cu cinci brațe de vărsare în mare, din care cel mai sudic (probabil lacul și valea Carasu), imediat la nord de Constanța. O mare varietate prezintă și denumirile localităților. Spre exemplu, Constanța apare sub denumirea de Tomisvar în harta nr. 3 și Chiustange (Constantiana) în cea cu nr. 7.

Aceste hărți au fost preluate, în 1975, de la Administrația Fluvială a Dunării de Jos, care le moștenise, odată cu sediul, biblioteca și arhiva, de la Comisia Europeană a Dunării. Trei dintre ele fuseseră donate Comisiei de Francis Rey, cetățean francez, doctor în drept, secretar general al acesteia, între anii 1911—1935². În scrisoarea sa din 15 noiembrie 1935, prin care anunță donația, Rey menționează „Colecția istorică” a C.E.D.³, ceea ce ne face să credem, deși nu am găsit proba documentară, că C.E.D. achiziționase și alte hărți vechi, din care o parte, dacă nu toate, au ajuns acum în păstrarea Filialei Arhivelor Statului județul Galați.

Hărțile moderne. Principala lor caracteristică este marea varietate, atît din punct de vedere al tematicii, cît și al autorilor, scării, locului întocmirii, dimensiunilor, limbilor. Ca autori apar instituții ale administrației de stat (ministere, prefecturi, servicii agricole, sanitare, veterinare), militare (Marele Stat Major, Institutul geografic militar, Serviciul geografic al armatei), alte instituții de stat cu atribuții specializate (Direcțiunea Dunării maritime, Direcțiunea Serviciului hidraulic, Administrația fluvială a Dunării de Jos). Altă categorie de autori sînt cei particulari: Institutul cartografic „Unirea” Brașov (nr. 23 din inventar), inginer A. Măncilescu (nr. 12), lt. Col. Al. Pastia (nr. 16), conductor arhitect L. Alexandrescu (nr. 20), profesor M. D. Moldoveanu (nr. 262—264), Editura „Socec et Co” (nr. 71) etc.

Alte hărți au autori din străinătate, fie de stat ca Institutul Militar Geografic Austro-Ungar (nr. 98, 103, 125—127, 225—227), fie particulari, ca firma cartografică G. Freytag, Berndt A. G. (nr. 318) sau Editura Mittelbach (nr. 408). O categorie aparte de autori o constituie instituțiile inter-

² Arh. St. Galați, fond Comisia Europeană a Dunării, Secretariatul General (Dosare personale), dosar 1148/1911—1938 f. 60.

³ Ibidem, f. 52.

naționale: Comisia Europeană a Dunării (nr. 403, 420—422) și Comisia Dunării (nr. 360—363).

Ca locuri de întocmire (tipărire) din țară sînt de menționat, pe lângă București (majoritatea hărților), și alte orașe ca Galați, Focșani, Tecuci, Huși, Brașov, Rîmnicu-Sărat, Buzău, Brăila, Bîrlad, Tulcea. Din străinătate se pot menționa Viena (nr. 98, 103, 125—127, 225—227), Londra (nr. 370), Leipzig (nr. 401, 403, 520—422) și Petersburg (nr. 223—224).

Scările variază de la 1: 20000 la 1: 1000000 (nr. 407), cele mai utilizate fiind 1: 50000, 1: 100000, 1: 200000. Dimensiunile au ca limită minimă 20/29 cm și maximă 760/28 cm (nr. 360). Această varietate a dimensiunilor a impus păstrarea hărților fie pliate în cutii de protecție, fie în suluri. Pe lângă limba română, unele hărți moderne (relativ puține) sînt și în germană, franceză și engleză. Marea majoritate sînt originale.

După conținut, hărțile moderne din colecție se pot clasifica în speciale, militare, turistice și generale, cu mențiunea că socotim ca harta specială pe aceea destinată de autor evidențierii unui aspect sau unei probleme precis delimitate. O astfel de hartă este cea întocmită de Inspectoratul școlar regional Galați în deceniul 4 al secolului nostru, pe care figurează județul Govurlui, cu numărul de elevi înscriși în învățămîntul primar pe comune, frecvența acestora, numărul sălilor de clasă și posturilor de învățători (nr. 41), sau seriile de hărți ale cursului Dunării, întocmite de Comisia Europeană a Dunării, Comisia Dunării sau Direcțiunea serviciului hidraulic, destinate uzului exclusiv al navigatorilor.

Multitudinea informațiilor de ordin istoric și altor științe, care se pot obține din studii atent al acestor hărți este aproape copleșitoare. Fără a avea pretenția și posibilitatea de a le expune exhaustiv, vom încerca să argumentăm, pe baza citorva exemple, că afirmația de mai sus nu este exagerată.

Harta întocmită de Serviciul agricol al județului Govurlui în deceniul 4 al secolului al XX-lea (inventariată la nr. 44), se constituie într-o adevărată monografie agricolă a acestui județ, indicînd instituțiile, asociațiile și întreprinderile agricole, târgurile de cereale și vite, pepinierele silvice și de pomi fructiferi, pădurile proprietate de stat și menționînd cifric suprafețele terenurilor arabile, islazurilor, livezilor, viilor.

O altă hartă specială, întocmită în 1938 de Camera de comerț și industrie Tecuci (nr. 56) indică, pe județ, întreprinderile din ramurile industriilor alimentară și pielăriei, fabricile de cărămidă și cherestea, menționînd cifric capacitățile de producție, personalul (muncitori și funcționari) și salariile acestora. Pentru județul Fălciu avem, tot din 1938, hărți speciale privind agricultura (nr. 62), silvicultura (nr. 63), industria (nr. 64), situația și asistența sanitară (nr. 65), rețeaua telefonică (nr. 66), organizarea jandarmeriei (nr. 67).

Importantă pentru specialiști ar putea fi și harta viticolă a României, editată, în 1891, de Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, indicînd suprafețele de vii atăcate și neatacate de filoxeră, pe județe, în anii 1884—1891, amplasarea în teritoriu a pepiniereleor de viță americană și indigenă (nr. 69).

O altă hartă specială, de o anumită valoare istorico-documentară, datorită complexității ei, este cea editată în 1906 de Direcțiunea serviciului hidraulic, cuprinzînd Dunărea, de la Baziaș la vărsarea în Marea Neagră; în

plus, pe hartă figurează planurile a 23 de porturi românești — de la Vir-ciorova la Sulina — și diagrame ale cotelor apelor pe anii 1879—1905 și înghețului Dunării pe 1900—1906 (nr. 407).

Hărțile speciale pot cuprinde, pe lângă informații în domeniul pentru care au fost întocmite, și unele date, uneori neașteptate, în cu totul alte direcții. De exemplu, harta Dunării editată în 1934 de Direcțiunea serviciului hidraulic pentru uzul navigatorilor cuprinde — pe sectorul Brațului Măcin — amplasarea drumurilor, podurilor, carierelor de piatră, pădurilor, digurilor și chiar a monumentelor arheologice (nr. 359), iar cea pentru Brațul Chilia și amplasarea bisericilor, pichetelor, de grăniceri și morilor de vânt (nr. 356). Toate acestea constituiau, pentru navigatorii epocii, puncte de reper și orientare, dar, după curgerea a aproape 60 de ani, cu transformările inerente ale respectivelor zone, capătă și un cert interes istoric.

Hărțile militare, masiv reprezentate în colecție (nr. 81—261) pot fi, la rîndul lor, clasificate în două mari categorii; a. hărți de istorie militară; b. hărți militare propriu-zise. Din prima categorie fac parte cele referitoare la diferitele faze ale bătăliei de la Plevna din Războiul de Independență (nr. 81—85) și cele editate în 1936—1937 de Institutul geografic al armatei, care înfățișează, pe zile, desfășurarea operațiunilor militare ale armatei române pe fronturile din Dobrogea și Transilvania, în lunile august—septembrie 1916 (nr. 128—200).

Hărțile militare uzuale (nr. 86—127, 201—261), întocmite în perioada cuprinsă între deceniul 7 al secolului al XIX-lea și anul 1934, de Institutul geografic militar, Serviciul geografic al armatei, ca și de Institutul Geografic Militar Austro-Ungar, înfățișează diferite zone din România (inclusiv Transilvania); cu elementele necesare unor eventuale operațiuni militare, dar care au acum și caracter de geografie istorică: amplasarea în teren a drumurilor, oăilor ferate, pădurilor, pășunilor, viilor, uneori a liniilor telefonice și telegrafice, a unor fabrici și mănăstiri.

Din categoria hărților turistice, merită evidențiată cea editată la București în 1928—1929 de prof. M. D. Moldoveanu și Institutul geografic militar al României Mari, pe sectoare (nr. 262—309), și care indică împărțirea administrativă, drumurile, căile ferate, podurile, gările, pădurile, minele, traseul frontierelor.

Dintre hărțile generale menționăm, pentru România, pe cea editată de generalul Constantin Teodorescu la Brașov, în 1939, o hartă cu adevărat exhaustivă, indicînd căile navigabile, farurile, fabricile, monumentele arheologice și istorice, podurile, drumurile, căile ferate, tunelele, gările, stațiunile balneare, minele de sare, aur, fier, sondele și înglobînd hărțile celor mai importante 16 orașe ale țării (nr. 404).

Atlasele, provenite în totalitate din biblioteca Comisiiei Europene a Dunării, se pot împărți în două categorii: a. atlase generale; b. atlase editate de Comisia Europeană a Dunării.

Atlasele generale sînt următoarele: *The Royal Atlas of Modern Geography*, întocmit de Alexander Keith Johnston și actualizat de T. B. Johnston, tipărit la Londra și Edinburgh în 1895, cuprinzînd 56 de hărți. Fiecare hartă este însoțită de un indice alfabetic. România figurează pe harta nr. 22, intitulată *Turcia europeană, cu România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria*, întocmită la scara 1:2533000.

Atlas universel de géographie, autori Vivien de Saint — Martin și F. Schrader, publicat la Paris în 1923 de Editură Hachette, cuprinzând 80 de hărți și un indice alfabetic amănunțit. România figurează pe harta nr. 32, intitulată *Statele dunărene, Iugoslavia, Ungaria, România, Bulgaria*, harta avînd scara de 1 : 2500000.

Atlas général Vidal — Lablanche. Histoire et géographie, autori profesorii universitari Vidal și Lablanche, publicată în 1930 la Paris în Editura Armand Colin. Acest atlas cuprinde un număr de 420 hărți istorice și geografice și un indice alfabetic cu 49 500 denumiri. România apare în mai multe hărți istorice, în hărțile geologice și fizice ale Europei Centrale, în hărțile fizice și politice ale Peninsulei Balcanice; în plus, atlasul cuprinde și harta fizică a României, la scara 1 : 2500000 (p. 97 a — b).

Atlante internazionale de Touring Club Italiano, coordonatori L. V. Bertarelli, O. Marinelli, P. Corbelini, editat la Milano în 1929, avînd 280 hărți. Harta României figurează la paginile 79—80, la scara 1 : 1500000, avînd alăturată și harta Bucureștilor la scara 1 : 250000. Această hartă este însoțită de bibliografia hărților și lucrărilor științifice românești și străine utilizate la întocmirea ei și de un mic dicționar româno-italian al unor termeni larg răspîndiți în toponomia românească.

Comisia Europeană a Dunării a întocmit și editat trei atlase, în anii 1867, 1874 și 1887, cuprinzînd hărți și planuri ale Dunării de Jos și Deltei Dunării, cu importante informații, la data întocmirii lor, de ordin geografic și hidrologic, iar acum și istoric. Aceste atlase au fost concepute ca anexe ale unor memorii tehnice, editate de C.E.D., referitoare la lucrările de îmbunătățire ale condițiilor de navigație pe Dunăre, efectuate de Comisie. De altfel, iată cum definea procesul-verbal al ședinței plenare a Comisiei din 24 aprilie 1867 scopul acestei lucrări: „... pentru a asigura conservarea datelor tehnice culese de Comisie și în scopul de a facilita utilizarea acestora de către inginerii care vor fi însărcinați în anul tirziu cu întreținerea sau dezvoltarea lucrărilor sale s-a hotărît să se reunească într-un atlas planurile ridicate succesiv la gura brațului Șulina și în diversele secțiuni fluviale în care s-au executat lucrări; s-a pregătit, în același timp, un memoriu despre activitatea tehnică a Comisiei în timpul perioadei scurte de la constituirea sa pînă la 31 decembrie 1865”.

Arhiva C.E.D. conține și alte informații despre editarea și utilizarea acestor atlase. Astfel, în aceeași ședință, constatîndu-se că imprimarea (efectuată la faimoasa editură Brockhans din Leipzig) era terminată, s-a hotărît distribuția unei părți din cele 200 de exemplare „mai ales persoanelor care au concurat la efectuarea lucrărilor Comisiei”. În același timp, cite un exemplar al memoriului și atlasului au fost trimise spre prezentare în cadrul Expoziției Universale de la Paris, „luîndu-se în considerare faptul că aceste lucrări ar putea contribui, dacă ar fi mai bine cunoscute, la soluționarea unei probleme tehnice interesante, aceea a modului de ameliorare cel mai eficace, aplicabil gurilor fluviilor care se varsă în mările fără mare”⁴.

Doi ani mai tirziu, la 26 aprilie 1869, C.E.D. decide să ofere lui Ferdinand de Lesseps constructorul canalului Suez, un exemplar al atlasului „ca mărturie a viului interes cu care Comisia urmărește progresul mării întreprinderi, căreia dl. de Lesseps îi este promotor”⁵.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, volum 14/1869—1870, f. 44.

Hărțile și planurile aparținând acestui atlas au fost expuse, împreună cu unele planuri în relief, confecționate special, „care să permită publicului larg să-și dea seama cu ușurință de rezultatele obținute de Comisie” și la Expoziția Universală din 1873 de la Viena, fiind ulterior donate Muzeului Oriental din capitala Austriei⁶. Acest atlas, redactat, ca și celelalte două ulterioare, în limba oficială a Comisiei, franceza, cuprindea, în cadrul a 40 de planșe, harta Dunării, diagrame ale nivelului apelor și planuri hidrografice.

Al doilea atlas a fost încredințat spre imprimare aceleiași edituri, la 17 martie 1870 și a apărut în 1874, în 250 de exemplare⁷. El cuprinde, în cadrul a 49 de planșe, două hărți ale Dunării (sectorul Brăila — Marea Neagră), o diagramă, planuri ale orașelor Brăila, Galați, Reni, Isaccea și Tulcea și planuri hidrografice.

Cel de-al treilea atlas, imprimat în 1887, tot la editura Brockhans din Leipzig, în 100 de exemplare⁸, cuprinde, în cadrul a 78 planșe, o hartă a Dunării pe sectorul Brăila — Marea Neagră, o diagramă și 76 planuri hidrografice.

La toate cele trei atlase, scările nu sînt în sistemul metric, ci în cel englez. Ar mai trebui subliniat faptul că, dacă primele două atlase au fost mai larg distribuite, circulația celui de-al treilea a fost restrînsă, din moment ce, din cele 100 de exemplare, 23 se află acum în depozitele Filialei Arhivelor Statului județul Galați, constituind astfel o raritate în bibliotecile sau arhivele românești și străine.

Încheiem cu speranța că datele, în mod inevitabil parțiale, prezentate aici despre Colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați vor constitui un imbold pentru cei interesați spre mai frecventă cercetare a acestora.

⁶ Ibidem, volum 17/1872, f. 5, 37; volum 18/1873—1875, f. 51.

⁷ Ibidem, volum 18/1873—1874, f.

⁸ Ibidem, Secretariatul General, dosar 30/1886—1980, f. 1—20.